

LUKE CRNE GORE

On the occasion of 140th anniversary of the liberation of Bara and Ulcinj from the Ottoman rule we should shed new light on these events based on some new and less known sources. One of the sources is the article The Ports of Montenegro, published in the Italian magazine “Rivista Marittima” in January 1881, which contains much more than just a description of the Montenegrin ports of that time (Bar, Valdanos and Ulcinj). The article was published under the pseudonym Ernesto Tergesti, whereas the authorship is assigned to Evgenije Popović.

Bar

Crnogorska obala ima na Jadranskom moru tri lokacije koje se mogu nazvati lukama: Bar, Valdanos i Ulcinj.

Južno od Budve iza divljeg, pustog vijenca visokih planina koje se pružaju duž obale s druge strane malih tvrđava Stanjević, Kopač i Presjeka koje su označavale staru austrijsku granicu prije Berlinskog kongresa, primjećuju se dvije osmatračnice na obali, jedna viša od druge: ova druga, označena na karti imenom „utvrđenje Kufin“, koja su nekad pripadala Turskoj. Obala ima

isti izgled kao u Dalmaciji. Kada se gleda od Nehaja u jednoj maloj dolini vidi se mjesto Spič i odatle priroda, do tada, monotona i divlja, sasvim mijenja fizionomiju. Brda su šumovita, u blizini mora prekrivena su voćkama. Odsjaj mora je graciosniji, boje vesele, žive. Mali Spičanski zaliv nema pomorski značaj, jedino označava kraj južnih jadranskih posjeda Austro-Ugarske koji su nakon 1878. bili prošireni do Barskog zaliva. Veliki brodovi ovdje ne mogu da se približe, zbog plitke plaže koja uranja duž obale, zatvara taj ulaz po sredini, ne dajući im sigurnost po oluji. Dolina je izložena južnim vjetrovima i nemoguće je privezati čak i barke. Kuće na brdima čine selo Spič. Selo ima 1.400 stanovnika. Na vrhu, Zagrađu koje gleda na more i ka unutrašnjosti, nalazi se jedno malo moderno zdanje koje ima muslimanski naziv Haj-Nehaj. Nalazi se na 200 metara nadmorske visine i gospodari čitavim zalivom sa položaja na kojem mu se može pozavidjeti. Da bi se osiguralo, trebalo je samo napaviti zid sa kopnene strane koji je već napravila austrijska vojska. Nova baterija je Tabija na Golobrdi, koja gleda na more. Druga austrijska tvrđava je na brdu Sozina iznad spičanske doline i gleda na sjeverni dio Barskog zaliva koji zbog toga nije sasvim nezavisan. Na rtu ispod brda Sozina vidi se jedna velika i živopisna građevina. To je pravoslavni manastir Ratac koji se nalazi iznad jedne osamljene i strme stijene. Tu počinje Crna Gora. Iza rta Ratac počinje Barski zaliv i luka. Granicu čine kameniti obronci Sutormana čija je visina između 500 i 950 m. Đurmanski potok se uliva u more ispod Spiča. Dvije druge vode, Željeznica i Rikavac (cylrus) nose svoj pijesak u Barski zaliv.

Trgovina u malom spičanskom okrugu ograničena je na lokalno stanovništvo. Prije Barskog zaliva nema nijednog zaklona, obala se sastoji od malih grebena zbog kojih se ne treba približavati. Bar, odnosno zaliv koji čine rt Ratac i Volujica zajedno sa unutrašnjim njegovim pojasom, je prvo važnije pristanište i najvažnije za Crnu Goru.

Estratto dalla *Rivista Marittima*, gennaio 1881.

I PORTI DEL MONTENEGRO

DI

E. TERGESTI.

ROMA,
TIPOGRAFIA BARBERA.

1881.

Luka se izdaleka prepoznaje po zaobljenim i visokim planinama, Rumiji i Lisinju na istoku grada koji se nalazi na oko milju ka unutrašnjosti na brdu koje je polusakriveno, tako da se sa brodova mogu vidjeti visoki minaret i obrisi mletačke tvrđave.

Zaliv je široki polugrug dvije milje širok, a dubina varira između 7 i 18 lakata.

U zalivu nema vjetrova osim zapadnog i južnog od kojih se more uzburka. Na rtu Volujica nalazi se utvrđenje nedavno

obnovljeno od strane Crnogoraca i koje ima već ispisanu počasnu stranicu u historiji, jer je 1878. odbilo nekoliko turskih napada. Rt Volujica izgleda kao dok iznad kojeg je na 36 metara visine svetionik. On štiti zaliv od južnih vjetrova. Uz nešto malo radova na produžavanju i kopanju do veće dubine na suprotnom kraju, ovaj široki zaliv postao bi odlična luka. Turska se nikada nije prepoznavala po radovima od javnog značaja, pa ništa nije uradila ni na ovim mjestima gdje se samo nakupio pijesak i blato. Pa ipak, uz male troškove mogla bi se vratiti prvobitna dubina kakvu je zaliv imao u XIV i XV vijeku kada su ovdje pristajale brojne mletačke galije i kasnije flote otomanskih kapudan-paša. Veliki parobrodi austrijskog Lloyd-a vezuju se u sredini zaliva. U junu 1859. čitava francusko-sardska flota od 25 brodova i još 4 engleska i 5 turskih brodova bila je vezana u barskoj luci, koja je bila prva tačka podrške pripremanog napada na Veneciju i spremajući se za zauzimanje još boljeg punkta koji je slijedio nakon ostrva Lošinj.

U unutrašnjem luku zaliva vidi se nekoliko lijepih kuća, lazaret, kuća lučkog kapetana, pošta, carina, agencija Lloyd i skladišta. Zgrade su na jedan i dva sprata i veoma dobro očuvane. Gledano sa broda, panorama je veoma lijepa: zemlja je sva u šumama i maslinjacima, Rumija i Lisinj sa njihovim južnim produžecima koji liče na glave šećera, svojim plavim tonovima sjenkama dolini daju predjelu fantastičan izgled. Stanovništvo je srpsko i albansko, snažne rase i prelijepih crta, energičnog pogleda i ima najbolje osobine Crnogoraca i Albanaca

Barsko područje je plodno i sa dobrim trgovačkim mogućnostima, budući da ima s jedne strane vezu sa Crnom Gorom preko Virpazara, a sa druge strane sa regionom Skadra, moglo bi se povezati preko dobrog puta ili željeznice.

Austrija je Berlinskim kongresom dobila zdravstvenu i pomorsku nadležnost nad prvom crnogorskom lukom uz odred-

bu da nijedan ratni brod, izuzev jedne male austrougarske krstarice, ne može tu da pristane. Tokom pomorskih manevara, engleski izviđački brod *Helicon*, kada je bacio sidro u zalivu, primio je odmah naredbu od službenika lučke uprave da podigne sidro u skladu sa odredbama Berlinskog kongresa.

Silazeći na kopno, u posjetu Baru sve do prije godinu dana išlo se groznim putem koji je postao korito jednog potoka. Iako se ponegdje vide velike kocke i ploče od krečnjaka koji odaju rimsku epohu pravila i reda, staza je toliko porušena da konji moraju da se penju na velike gomile kamenja od kojih su neke 1 metar visine, a ima i rupa gdje konji rizikuju da se povrijede. Kada pada kiša ovaj put postaje gotovo neupotrebljiv zbog čega dijelom biva napušten. Inženjer Slade je u službi Crne Gore popravio neke djelove starog puta i napravio nove puteve. Novi put vodi samo do Bara i to je samo prvi dio puta koji će spojiti Jadran sa Rijekom Crnojevića na Skadarskom jezeru. I Virpazar koji se nalazi na jezeru biće povezan sa ovim putem.

Turci, ne mareći za luku, zapustili su tako i puteve izvanredne izrade koji su prolazili u oba smjera plodnom dolinom oko Skadarskog jezera.

Na istoku zaliva, među visokim brdima uzdiže se grad, stari naziv mu je *Antibarium* jer se nalazi naspram Barija, a pod Venecijom je postao Antivari; Turci su ga zvali Bar. Od 1478. do 1571. imao je providure i potestate koji su ga branili od Turaka. Uprkos porazu kod Lepanta turski admiral Ali-paša i renegat Kalabrez Okiali su ga zauzeli i tako je Bar ostao Turcima. Venecijanskom izaslaniku Barbaru koji se bio uputio u Carigrad da uloži žalbu u vezi sa Barom, vezir Sulejman je odgovorio: „Došao si da vidiš da li je pobjeda kod Lepanta srušila našu hrabrost: Velika je razlika između naših i vaših gubitaka. Mi smo vam oduzeli jedno kraljevstvo i ostavili vas bez jedne ruke; vi, uništivši našu flotu, odsjekli ste nam bradu: vama ruka neće ponovo porasti, a naša brada će rasti još

gušća.“ Zapravo, osam mjeseci nakon Lepanta, 250 turskih ratnih brodova prelazilo je Mediteran. Saveznici u svojoj inertnosti nijesu ni pomislili na ponovnu nadolazeću opasnost, tako se mir uspostavio na način, da je izgledalo da su u grčkim vodama pobijedili Turci.

Grad koji se nalazi iza jednog brda ima citadelu na vrhu i zidine podignute 1474. godine. Bastioni, bedemi i pet venecijanskih kula podignuti su na živoj stijeni. Ima kuća i izvan zidina u dolini, svaka ima baštu. Visoki minaret džamije, tj. crkva Sv. Đorđa je iznad svih građevina. Na vratima grada još uvijek stoji mletački lav. Jedan jedini uski put vodi do grada. Sa strana su kuće venecijanske arhitekture koje imaju grbove republikanskih patricijskih porodica. Rozete, elegantni gotski, venecijanski lukovi i ovdje prikazuju savršenstvo italijanske umjetnosti. Sve podsjeća, kao u Puli, Zadru, Dubrovniku, na davnu italijansku vladavinu. Na ulazu u džamiju ostao je reljef koji predstavlja konjanika hrišćanina koji obara zmaja. Zidine, kuće i palate, međutim, nose pečat bombardovanja koje se dogodilo tokom opsade od novembra 1877. do januara 1878. Danas grad nudi tužnu predstavu jadnih ostataka nekadašnjeg bogatstva i vojnih pohoda. Malo ljudi tu živi budući da je narod ostao bez sredstava da popravi štetu: oni su se preselili u grad u ravnici.

Na istoku Rumija, visoka 5.400 stopa zauzima ovu važnu poziciju, pokazuje izdaleka mornaru prisustvo Bara i njegovog zaliva. Broj stanovnika Bara je 4.000.

Valdanos

Na 6 milja jugoistočno od rta Oštro od Bara, idući brdovitim dijelom uz obalu koju čini lanac manjih brda koji kao rtovi zalaze u more, vidi se jedan školj. Sjeverno od njega nešto manje kuća čini selo Kunje koje je postalo poznato po skorašnjim

pregovorima Turaka i Crnogoraca oko predaje Ulcinja u novembru 1880. Mala obližnja uvala je dolina Kruče, sa 5 laktova vode. Blizu obale nekoliko ostataka zidina i nekoliko kuća predstavljaju lokalitet Stari Ulcinj koji je po predanju bio antički *Olchinium* Sikula i Rimljana.

Kada se prođe dolinica Kruče i rt Mavrijan, pruža se širi zaliv koji nastaje između dva rta Orah i Mendra, i tu se može bolje usidriti. Zovu ga Valdanos i ovdje brodovi manje nosivosti mogu da se vežu ispod carinske postaje. Ovaj zaliv treba modernom Ulcinju kao luka koji je udaljen 4 milje južno. Zaliv je donekle okrenut ka sjeveru, ali je veoma dobro zaštićen od južnih vjetrova rtom Glava i brdašcetom koje se nalazi iznad njega.

Dno je postojano i ima od 8 do 9 lakata vode.

Ulcinj

Kada se pređe rt ispod Možure na sat vremena od Valdanosa, pojavljuje se grad Ulcinj, udaljen 12 milja od Bara i 18 od Skadra. Mala luka zvana *la Cala* ima plitko dno od 1,5 do 2,5 lakata, budući da tamo pristaju jedino ribarske barke i brodići čija nosivost ne prelazi preko 200 t. Zapadni i jugozapadni vjetar se tu slobodno poigravaju, a zimi se dogodi da i jako duva bura. Kada počnu da duvaju vjetrovi sa jugoistoka nemoguće je približiti se obalama Ulcinja zbog jačine valova koji udaraju o obalu i tjeraju brodove da se drže na 5-6 milja udaljenosti od ruševina Starog Ulcinja, školja Kruče, Mavrijana i Gorane. Ova okolnost išla je na ruku albanskoj vojsci koja je prošle godine uspjela da zagospodari Ulcinjem uprkos međunarodnoj floti koja je bila okupljena u Boki Kotorskoj.

Samo more donekle štiti obale Ulcinja dok ga visoke planine na kojima bi trebalo napraviti neku ozbiljnu konstrukciju, štite od napada sa kopna. Grad opasan bedemima uzdiže se iznad brdašceta

lijevo od luke na oko 100 metara iznad mora. Visoke mletačke zidine sa dvijema višim stranama prema moru opasuju ga sve do vrha gdje formiraju pravougaonik koji se penje i završavaju se na citadeli. I ovdje, kao u Baru, minaret na vrhu brda ukazuje na turski grad. More zapljuskuje zidove ulaza u luku, koje se odbijaju od kula. U dosta su dobrom stanju jer su ih Turci obnovili. Sa kućama sa pogledom na more podsjećaju na Veneciju.

Ulice starog grada su uske i pod usponom, posute ostrim kamenjem koje ih čini nezahvalnim za hodanje. Budući da postoji samo jedan izvor, sagradili su velike cistijerne za sakupljanje kišnice. Izvor se nalazi između starog i novog grada nedaleko od mora. Ima 4 korita koja snabdijevaju vodom i brodove. Tvrđava i pored svojih visokih zidina, ne bi mogla dugo da odolijeva modernoj artiljeriji, a nad njom stoje visoravni Mežura i Kolomza. 1878. grad je imao 20 bronzanih topova koji su još imali grb Venecije, neki od njih bili su prava remek-djela, izuzetni po svojoj dužini i stepenu očuvanosti. Kada su Crnogorci napali grad, Turci su 15 ovakvih topova bacili u more. Budući da je broj stanovnika bio veliki u tako malom gradu, kao što biva sa istočnjačkim gradićima, dio stanovnika napravio je predgrađe koje je postalo dosta veliko i imalo je ne manje od 500 kuća i 2.800 stanovnika, većinom muslimana sa nekoliko stotina pravoslavnih i katolika. U ovom novom gradu kuće su rasute po dolini *N. E. della Cala*, u sred parkova i bašti tako da grad izgleda dosta prostrano. U središtu grada nalazi se *Bazar* sa 150 radnji. Blizu izvora nalazi se jedan veliki platan koji su posadili Venecijanci i u njegovom hladu se ljudi zadržavaju čitav dan pušeći tradicionalni *čibuk*. Stari grad ima malo više od oko hiljadu stanovnika.

Crnogorska vladavina donijela je mnogo prednosti kao što su osvjetljavanje ulica, čišćenje luke, regulisanje odvoda vode sa ulica. Pored toga, obnovljene su uništene kuće i zasađeno dosta drveća; utemeljene su osnovne škole za hrišćane i muslimane.

Ljudi nose grubo sukno kao Albanci, a žene su čuvane po svojoj ljepoti.

Klima je blaga i temperature svojstvene primorskim oblastima.

Prema jednom starom vjerovanju, luka je nekada bila šira, a zbog zemljotresa se suzila: i zaista na 400 m od luke vide se kameni stubovi sa metalnim prstenovima sličnim onima kojima se vezuju brodovi. Na kraju luke sa obje strane se nalaze brodogradilišta sa kojih su se svake godine spuštali u more brodovi za priobalnu plovidbu i barke koje su bile lake i čvrste izrade. Pošto ne postoji precizna statistika, o ulcinjskim brodovima navodimo samo podatak iz 1860. prema kome je bilo 190 brodova, a broj mora da se povećao tokom posljednjih godina. Uobičajene linije su od Trsta do Krfa i po Jonskom moru i Siciliji. Rat iz 1878. je uništio pomorsku trgovinu Ulcinja koja je bila uzdrmana invazijom nedisciplinovane neregularne vojske Skadarske lige 1880. zbog čega su svi imućniji građani pobjegli i vratili se tek nakon 26. novembra kada su Crnogorci bili ponovo preuzeli vlast. Crnogorski knjaz pruža ovoj luci mogućnost za bolji razvoj s obzirom na to da Bar i Ulcinj treba da postanu baza za preporod cijele Crne Gore koja je ostvarila svoj vjekovni san da izađe na more. Plovnom Bojanom i povezivanjem Bara i Ulcinja sa Skadarskim jezerom koje je time postalo velika unutrašnja luka Crne Gore i široke visoravni koje se nalaze u Knjaževini i Albaniji, ove dvije gore spomenute luke imaju sjajnu budućnost. Dok će Bar moći da bude direktno tržište za robu koja dolazi sa Rijeke, Virpazara, doline Zete, Morače, tako će se ti proizvodi Crne Gore i Brda moći iznositi na pristanište Volujice, a Ulcinj će, sa druge strane, prikupljati proizvode velikog skadarskog amfiteatra oko južnog dijela Skadarskog jezera. Ulcinj i Bar su najbliži gradovi centralnim jadranskim lukama Italije: Ankoni, Bariju i Brindiziju i moraće postati centri za razmjene između jedne i druge obale. I nije nerazumna pretpostavka da će željeznica od Mitrovice imati jedan

ogranak prema Jadranskom moru preko doline Drima i Bojane. Ovaj krak željeznice otvoriće za italijanska tržišta gotovo netaknute regije u središtu ovog poluostrva, naslanjajući se na dio obale između Ulcinja i San Giovanni di Medua (Medova), kada se završi, ne u tako dalekoj budućnosti, postaće dio linije Varna - Rusciuk - Sofija - Mitrovica, pa će svako vidjeti kako bi Crno more moglo biti spojeno sa Jadranskim preko veze Prizren - Skadar - Ulcinj.

Za dobrobit naše zemlje, nadamo se da će Italijani raditi na ovom grandioznom projektu.

Biće pitanje vremena kada će se dogoditi trgovački preobražaj ovog dijela obale, a to će zavisiti velikim dijelom od aktivnosti i preduzimljivosti Italije. Vjerujemo da je lako pogoditi buduće linije Ankona - Bari - Ulcinj ili Bari - Ulcinj - Bar. Danas Lloyd-ovi parobrodi, brodovi Bokelja i preduzimljivih brodovlasnika sjeverene jadranske obale imaju monopol nad cjelokupnom albanskom i crnogorskom trgovinom, a Bar i Ulcinj postali su ekskluzivna tržišta kompanije Lloyd koja uvozi iz Trsta ili Rijeke svu potrebnu robu i sakuplja robu proizvedenu u Crnoj Gori i Albaniji. Parobrodi ove kompanije povezuju luke ovih dviju zemalja linijama ka Jonskim ostrvima, Egejskom moru i Carigradu.

Omiljeno mjesto za vezove je Valdanos. Ono što je Gruž za Dubrovnik, Valdanos je za Ulcinj. Valdanos nudi veću sigurnost zato što je dobro zaklonjen od južnog vjetrova, jedino ulaz ima nedostatak s obzirom da je prilično uzak; tako za vrijeme bure veliki brodovi pristaju u San Giovanni di Medua. Ukoliko bi se rt Mendra produžio izgradnjom gata, Valdanos bi imao prednost nad zalivom S. Giovanni.

Nesumnjivo je da će trgovačka budućnost ova dva primorska mjesta zavisiti od basena Skadarskog jezera koji će, otrgnut od turske inertnosti, u civilizovanim rukama postati plovni u svim pravcima za veliki broj parobroda i jedrenjaka srednje nosivosti.

Između Valdanosa i Ulcinja nalazi se ostrvo Sasso nasuprot rta Đerane iza kojeg kažu da su se nastanili ulcinjski pirati, koji utoliko što nijesu mogli da se bave regularnom trgovinom pod turskom vlašću, bijahu primorani na otimačinu. U XVII i XVIII vijeku u borbama ovi varvari vršili su teror zbog prevlasti na Mediteranu, pa su bili strah i trepet za italijanske gradove Pulje i Sicilije, gdje su pljačkali i otkupljivali svoje zatočene ljude iz zatvora, kao i na pjacama prodavali ljude kao roblje na Istoku, na stotine muškaraca i žena. Zbog toga što su bili različite vjeroispovijesti, imali su neprijatelje u uskocima, rivalima u tom poslu, ali zato što su oni bili hrišćani ustremljivali su se protiv Ulcinjana. Ulcinjani su mnogi bili pod kapudan-pašom Velike porte i bili su najbolji pomorci u turskoj floti u dugim pomorskim bitkama sa italijanskim i francuskim mornaricama. Nakon što je mletačka mornarica prešla u austrijske ruke, došao je kraj ovim piratima. Ovi su se opet javili tokom grčkog rata za nezavisnost. Ulcinjski gusari su pokušavali da nanesu poraz grčkoj vojsci, ali su morali da ustuknu pred gusarskim brodovima grčke flote. Po završetku rata mali gusarki brodovi Ulcinjana bili su pretvoreni u trgovačke brodove.

Nastanak Ulcinja Plinije pripisuje plemenu Kolhiđana, odakle naziv *Colchinium*. Tradicija ovog plemena vezuje se za mnoga mjesta na Jadranu. Rimljani, Vizantinci, Srbi smjenjivali su se do 1408. Tri vijeka srpske dominacije bili su period najvećeg procvata za Ulcinj i Bar. Prema monasima - putnicima i starim mletačkim hronikama ova područja su bila gusto naseljena i od velikog broja naselja rađali su se gradovi. U lukama, piše čuveni profesor Jiriček, vladala je živa trgovina, budući da je roba odatle odlazila u vizantijske provincije Makedoniju, Trakiju sve do Bugarske i obala Crnog mora. Velike povlastice davali su srpski kraljevi, o čemu svjedoče pergamenti koji se čuvaju u Beogradu, Kotoru i Veneciji.

Godine 1408. Venecija je preuzela vlast i držala Bar i Ulcinj 173 godine. Ahmet-paša 1581. pojavio se s mora i kopna ispred

tvrdave, a toj čuvenoj opsadi suprostavio se Sara Martinengo, zapovjednik mletačko-italijanske posade. 1609. pojavljuje se u ovim vodama sa mletačkom flotom Gerolamo Delfino, pomorski providur, i kažu da je zagospodario gradom sve dok skadarski paša nije pristigao sa 5.000 pješadinaca i 600 konja. Delfinu su u pomoć pritekli Crnogorci koji su uvijek bili saveznici Venecije. Iako poražen, turski paša se povratio sa drugom vojskom. Kao posljedica ovih događaja na kopnu, Mlečani odustadoše od opsade i Ulcinj tako ostade u Turskoj. Povratili su se i 1718. podržani od vladike Danila i 5.000 Crnogoraca. Međutim, 4. avgusta strašna oluja pogodila je i potopila flotu i izbacivši na obalu 34 velike galije i druge manje brodove, omogućivši tako da napadnuti izvedu uspješan protivnapad. General Sulemburg morao je da se brzo povuče kopnenim putem u Kotor i bio je štićen od Crnogoraca koji su se isto povlačili.

Januara 1878. dok je vojvoda Vrbica branio Bar, jedan odred Crnogoraca predvođen Ilijom Plamencem, ministrom vojnim, napao je turske rovove koji su se nalazili izvan Ulcinja, zarobivši redovne snage koje su ga branile. 19. januara osvojili su grad uz velike gubitke po tursku stranu. U takvoj situaciji, turski odred koji je činila jedna fregata oklopnih brodova i jedna drvenih, jedna korveta i dva izviđačka broda, napao je Crnogorce koji su, zauzevši topovsku bateriju Krup pored obale, gađali s takvom preciznošću, da su ovi morali da se povuku. U gradu je bilo 1.000 ubijenih vojnika, a 500 zastava, 2.300 pušaka, 5 topova padoše u ruke pobjednicima koji su imali 400 ljudi van borbe. Vraćen Turcima na osnovu Berlinskog kongresa, Ulcinj je konačno pripao Crnogorcima u zamjenu za teritorije Plava i Gusinja.

Dolazak novih liberalnijih gospodara, na nekadašnje *Primorje* srpskih kraljeva i zetskih vladara, civilizovani narodi i naročito Italija, koja je bila jedna od glavnih potpisnica ove sesije, smatrano je za srećnu okolnost za našu trgovinu i veze na Istoku i

Jadranu. Već je ranije rečeno koliko novo polje se otvara za aktivnosti naših primorskih gradova od Otranta do Venecije donijevši rado prihvaćenu italijansku industriju na suprotnu obalu, i uspostavivši redovan pomorski saobraćaj koji je donio ogromne prednosti i bio zamajac razvoja za priobalno stanovništvo kraljevine. Takav pomak donio bi napredak Albancima i Crnogorcima popravljajući nesretne posljedice koje je ostavila prethodna vladavina. Pomorska industrija može da unaprijedi predjele koje smo opisivali otvarajući im direktnije veze sa Evropom i olakšavajući ovaj novi trgovački put koji bi išao od Italije preko Ulcinja, te Skadra, i bio bi povezan sa željeznicom Mitrovica - Solun i sa drugom koja izlazi na Crno more. Tako se zemljoradničkim mjestima oko Skadarskog jezera nakon 100 godina vraća nada da će se ponovo ostvariti nekadašnji prosperitet. Tu će prelijepi stari putevi, koji su vodili od mora ka naprednoj i monumentalnoj Duklji, morati da se rekonstruišu, a među njima je i onaj ka prijestonici Nemanjićkog carstva (Prizrenu, vodio je u Vizantiju). To je bio put kojim su prolazili hitri mletački kuriri koji su uručivali diplomatske i konzularne akte Republike i uobičajenu poštu. Od Skadarskog jezera kao pritoke teku velike rijeke: Morača, Cijevna, Drim i Bojana praveći izuzetno plodne doline i šumovite visoravni, izvore industrijskog bogatstva i industrije koja je i danas prioritet. Umjerena klima, gdje uz lozu i masline raste viševjekovno drveće, hrastovi, topole, kesteni, platani, čempresi i lovor, je takođe dokaz o tome šta ovi putevi znače za buduću trgovinu.

Bjelopavlička i Zetska ravnica, koje se nalaze uz Skadarsko jezero, nude drvo za sječu, duvan, lan, konoplju, životinje koje daju vunu, ugalj, hrastove, i na kraju sve ono prelijepo albansko oružje umjetničke izrade. Nedostaju, međutim, fabrike za tkaninu, gvožđe za industrijsku, poljoprivednu i domaću upotrebu, namještaja, cigala, drangulija i, ono što je najpotrebnije, za prerađu žita. Vina ima u nevelikim količinama, i ako bi se uvozilo

po umjerenim cijenama, imalo bi prođu. Sve u svemu, potrebni su obučeni i sposobni zemljoradnici, inženjeri, zidari, stolari i sve ono što je potrebno civilizovanom društvu.

Jedan od glavnih razloga zašto bi ova područja trebalo da napreduju je slobodna plovidba Bojanom, velikim kanalom koji prolazi kroz veoma važna mjesta i spaja ih sa Jadranskim morem i koji bi lako mogao postati plovni i za brodove za priobalnu plovidbu i manje parobrode. Za to će biti dovoljno da se uklone prepreke koje su Turci prilikom rata bili napravili blizu Skadra i blizu ušća. Skadarsko jezero je ka sjeveru i jugozapadu, koje je preostalo od velikog nekadašnjeg unutrašnjeg mora, sada 29 km dugačko i 10 km široko i moglo bi biti velika unutrašnja luka u zaleđu Ulcinja i Bara, sa ogromnom povoljnošću što ima dvije velike arterije ka sjeveru i jugu i koje ga spajaju sa brdima i morem. Zapravo, Morača, plovna od Podgorice do ušća, naspram ostrva Vranjina spaja veliko podgoričko tržište sa Skadarskim jezerom. Od istog dijela ka sjeveru teče dolinom rijeke Rijeka Crnojevića, takođe plovna od ušća do jezera. I tako, među lukama Virpazar i Žabljak i među ostrvima Lesendro i Vranjina, nalazi se stanica za dva mala broda Crne Gore, a Rijeka i Virpazar su arsenali ove borbene knjaževine; u južnom rukavcu jezera, kod predgrađa Skadra, stanica je sa tri turska ratna broda. Čim ova četiri tržišta: Skadar, Podgorica, Rijeka i Virpazar, koji okružuju jezero, budu povratili nekadašnju živost, pokrenuće se i promet crnogorskom obalom.

Završićemo podatkom o broju stanovnika ulcinjskog okruga, koji, prema *Vivien de Saint Martin*, iznosi ukupno 12.400, od kojih je 6.400 muslimana, a ostalo su katolici. Tako je Crna Gora novom provincijom Mletačke Albanije dobila oko 20 km obale, od rta Ratac do desne obale Bojane, i broj stanovnika od 21.000. U ova dva veća grada otvorene su opštinska i lučka uprava, a isto tako i u Valdanosu. Čim je italijanska zastava mira i trgovine pozdravila ove djelove mora dolaskom parobroda

Societa' delle Puglie na ovu obalu, javila se nova *Compagnia Veneziana* za plovidbu Jadranskim morem sa željom da pristaje u Baru i Ulcinju sa svoja tri parobroda.

Mi sa radošću pozdravljamo ove začetke novog pomorskog života u odveć inertnom Jadranskom moru.

* * *

U pogledu obilježavanja 140 godina od oslobađanja Bara i Ulcinja od osmanske vlasti poželjno bi bilo da tako bitan historijski datum osvijetlimo na osnovu novih ili manje poznatih izvora. Jedan od spomenutih izvora predstavlja članak Luke Crne Gore, objavljen u italijanskom časopisu Rivista Marittima, januara 1881. godine, koji sadrži mnogo više od opisa tadašnjih crnogorskih luka (Bar, Valdanos i Ulcinj).

Vrijednost ovog štiva, obima 13 strana, ogleda se, prije svega, u interpretaciji faktičkog stanja neposredno po sprovođenju odredbi Berlinskog kongresa, ali i u prezentovanju ekonomskih potencijala Knjaževine Crne Gore, naročito pomorstva, koje bi po mišljenju autora trebalo da bude njena komparativna prednost i bjekstvo od naslijeđenog siromaštva.

Apostrofirajući značenje pomorske privrede, u članku se daju objašnjenja italijanskoj javnosti geostrateškog položaja Crne Gore, tj. njenih luka, te se istovremeno u tekstu ukazuje na perspektive ove djelatnosti, koja bi u konačnici direktno uticala na emancipaciju crnogorskog društva.

Predmetni članak je potpisan pseudonimom E. Tergesti, o čemu svjedoči Glas Crnogorca,¹ s obzirom da se u našoj štampi njegovo autorstvo pripisuje Evgeniju Popoviću, jednom od

¹ *Glas Crnogorca*, god. X, 31. 01. 1881, br. 5, str. 3.

najuglednijih Crnogoraca s kraja XIX i početka XX vijeka. Kako je tadašnja crnogorska javnost bila veoma brzo upoznata sa objavljivanjem ovog članka, ostaje nepoznanica zbog čega uradak Evgenija Popovića nije preveden i prenesen u nekom od crnogorskih časopisa. Ovo iz razloga što na članak Luke Crne Gore skreće pažnju ruski naučnik Pavle Rovinski, prilikom prikazivanja italijanske bibliografije o Crnoj Gori, ukazujući da je iste godine, dakle, 1881. u jednom drugom italijanskom stručnom časopisu Rivista Militare, objavljen članak pod naslovom "Il Montenegro prima e dopo il trattato di Berlino" generalštabnog pukovnika Giuseppe Ottoleughi.²

Viševjekovna osmanska uprava prouzrokovala je izolovanost ovog dijela crnogorskog primorja, zbog čega autor članka želi da pruži i više od puke deskripcije luka, odnosno priobalnog područja, dajući istovremeno neke opšte karakteristike unutrašnjosti, tj. zaleđa, pri čemu akcentuje u svojim razmatranjima basen Skadarskog jezera. Na taj način zainteresovana italijanska javnost bila je u mogućnosti da se egzaktno upozna sa tadašnjom saobraćajnom infrastrukturom i ekonomskim potencijalima ovog područja. Uostalom, ovaj tekst je nastao u cilju podsticanja i privlačenja italijanskog kapitala u Knjaževinu Crnu Goru, što autor čini otvoreno i sa simpatijama, koristeći brojne istorijske poveznice između naroda Crne Gore i Italije.

Odlazak Osmanlija sa ovog prostora otvorio je crnogorskoj državi neke nove horizonte. Tek izlaskom na more, po mišljenju autora, oblasti i gradovi u unutrašnjosti Crne Gore mogli bi valorizovati značajnu sirovinsku bazu, putem razvoja industrije, istovremeno ukazujući na potrebu uključivanja crnogorskih luka u šire transportne koridore, pretpostavljajući tome saradnju sa Albanijom. Vizionarski djeluju prijedlozi Evgenija Popovića o uspostavljanju redovnih brodskih linija Ankona – Bari - Ulcinj

² Rovinski P, *Zapisi o Crnoj Gori*, Podgorica, 2001, str. 268.

ili Bari – Ulcinj – Bar. Međutim, složeni društveni procesi, naročito ratovi, koji su se zbili na ovom području u prvoj polovini XX stoljeća, uticali su da mnoge zamisli, posebno ona o redovnim brodskim linijama između dvije obale budu realizovane tek u drugoj polovini XX vijeka.

Autor, iako po vokaciji nije istoričar, na relativno malom broju stranica dao je u ovom članku neke bitne sastavnice ne samo pomorskog života, nego i vojno-političke istorije ovog dijela crnogorskog primorja, od srednjeg vijeka zaključno sa 26. novembrom 1880. godine, kada je konačno Ulcinj ušao u sastav Knjaževine Crne Gore. Treba napomenuti da u tom osvrtu na istorijska zbivanja ima određenih nepreciznosti, pa čak i paušalnosti, koje su vjerovatno bile uslovljene nedostupnim izvorima prilikom izrade ovog članka. Tako, na primjer, autor preuzima nekritička stanovišta ruskog konzula u Skadru, Ivana Jastrebova, u pogledu nekadašnje benediktinske opatije na Ratcu³ ili pogrešno interpretirane činjenice o mletačkoj upravi u Baru, s obzirom da je ovaj grad bio kontinuirano pod vlašću Venecije 128, a ne 173 godine.⁴ Detaljnim iščitavanjem mogle bi se pronaći još neke omaške, poput one da je Morača plovna od Podgorice do ušća ili one da su Bar i Ulcinj pali pod osmansku vlast 1581. umjesto 1571. godine (možda tehnička greška izdavača). Međutim, sve navedeno ne umanjuje vrijednost ovog članka, jer prepoznajemo da je autor u njegovoj izradi koristio, za ono vrijeme, relevantnu literaturu, pozivajući se na naučne autoritete, kao što je u tekstu kazano „čuveći profesor Jiriček“.

Svakako da rad Evgenija Popovića sadrži veliki broj podataka, a značajan dio njih mogu biti putokaz za dalja istraživanja. U svakom slučaju ovaj poduhvat treba sagledavati u kontekstu vremena u kojem je nastao, s obzirom da nam upotpunjava

³ Jastrebov I, *Glasnik srpskog učenog Društva*, (1880) XLVIII, str. 361–364.

⁴ *Bar grad pod Rumijom*, grupa autora, Bar, 1984, str. 36.

saznanja ne samo o prošlosti ovog prostora, već upućuje na promišljanja pripadnika ondašnje crnogorske elite. Dakle, članak je bio svojevrsna pro memoria, kako crnogorskoj strani u pogledu orijentira u vođenju ekonomske politike, tako i italijanskoj, kada je u pitanju izbor strateškog partnera sa druge strane Jadrana.

Uostalom, predmetna tematika ukazuje na potrebu da inostrana bibliografija o Crnoj Gori, pogotovo naših susjeda, bude u fokusu domaće stručne i naučne javnosti, imajući u vidu činjenicu da je memorija crnogorskog prostora u znatnoj mjeri pohranjena u bibliotekama, arhivima i muzejima izvan Crne Gore.

Priredio: Ivan Jovović